

Фоміних М. В.,

викладач Національного університету „Острозька академія”

ОСОБЛИВОСТІ БАНКІВСЬКОЇ КОНКУРЕНЦІЇ В УКРАЇНІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

У статті розглянуто сутність, значення та основні риси банківської конкуренції на фінансовому ринку. В результаті аналізу найбільш загальних особливостей і тенденцій сучасного етапу розвитку банківської конкуренції визначено характерні властивості ринку банківських послуг в Україні.

The article investigates the essence, importance and main features of bank competition on the financial market. After the analysing of the most general peculiarities and tendencies of bank competition's current development, the author determines the characteristic properties of bank service market in Ukraine.

Із закріпленням тенденції економічного піднесення в нашій державі, питання ефективного виконання банками покладених на них у ринковій економіці функцій стають все більш значимими. Особливої ваги вони набувають в умовах загострення конкурентних відносин на українському банківському ринку.

За останні роки українські банки зіткнулись з новою хвилею конкуренції, пов'язаною з перерозподілом капіталів та клієнтури. Разом з цим на ринку майже відсутні відносно стабільні джерела постачання ресурсів, захисні бар'єри від інтервенцій нових учасників ринку, постійно зростаючий попит з боку юридичних та фізичних осіб, який би відповідав відсотковим ставкам, що гарантують адекватну маржу. Надмірний консерватизм та відмова від активної конкурентної боротьби, викликана намаганням скоротити витрати на розроблення нових видів послуг, призводять до того, що банки, маючи деякий період позитивний баланс і високий рейтинг надійності, з часом починають втрачати клієнтів та погіршують економічний результат.

Це зумовлює актуальність теоретичного і практичного дослідження питань, пов'язаних із підвищенням спроможності українських банків виступати активними учасниками конку-

рентного ринку. Без кількісного і якісного опису конкуренції неможливо розробити плани реформування банківської системи України, окремих банків і удосконалити нормативно-правову базу банківської діяльності. Крім того, зміцнення конкурентного потенціалу банківських установ має і важливе загальноекономічне значення, зокрема, для поповнення доходної частини бюджетів різних рівнів, збільшення обсягів кредитування вітчизняної економіки, підвищення довіри вкладників до банків.

Проблеми ринкової конкуренції взагалі в економічній літературі опрацьовано досить широко: теоретичний аспект у роботах А. Маршалла, А. Сміта, Й. Шумпетера, практичний аспект у працях І. Ансоффа, Т. Пітерса, М. Портера. Але проблеми банківської конкуренції досліджено значно менше у працях зарубіжних авторів: Дж. Скотта, М. Портера, а також у працях російських та українських вчених Ю.Коробова, А.Юданова, А. Гальчинського, В. Геєця, В. Кочеткова, Є. Панченка. Вивчення й аналіз публікацій з цього питання дозволили зробити висновок про те, що значна частка завдань стосовно особливостей конкуренції в банківській сфері України в умовах транзитивної економіки залишається недостатньо розробленою. Одним із таких завдань, на нашу думку, є питання зарахування ринків банківських послуг до теоретично обґрунтованих моделей ринків.

Хоча „конкуренція є рухомою силою розвитку суб'єктів і об'єктів управління, суспільства в цілому” [10, с. 170], але ще в першій половині ХХ ст. стрункої структурованої теорії конкуренції не існувало. Спостерігались лише окремі звернення до конкуренції та до конкурентів, до їх місця та ролі в ринковій економіці. Поштовхом до розвитку теорії конкуренції, як і теорії маркетингу, стало звернення до конкуренції як до системного явища, характерного для ринкової економіки, послідовна відмова від обивательських уявлень та формування погляду на конкуренцію очима не лише споживачів та викладачів університетів, але й підприємців. Сучасна теорія конкуренції базується одночасно на традиційних конструкціях мікро-, макро-, мега- та інституціональної економіки, а також на положеннях теорії підприємництва. Ознаками сучасної конкуренції є: 1) визначаюча роль ринкових засад та ринкових співставлень у розвитку конкуренції; 2) багаторівневий характер; 3) поєднання багатоманітності і відкритості конкурентних полів в умовах насиченого і диференціального ринку; 4) переважання взаємної вигоди в ході комунікацій суб'єктів підприємницького бізнесу з частиною зовнішнього оточення, яких ми відносимо до побічних конкурентів підприємців, над їх особистою виго-

дою; 5) наявність в усіх суб'єктів підприємницького бізнесу на момент вступу їх до прямої і умовно-прямої конкуренції абсолютного і відносного ділового суверенітету; 6) перетворення суперництва між прямими та умовно-прямими конкурентами – суверенними суб'єктами підприємницького бізнесу – в одну з двох протилежних тенденцій розвитку своєї сучасної системи бізнесу: конкуренцію або інтеграцію [6, с. 80].

Поняття конкуренції багатозначне, тому складно дати його універсальне визначення. Літературний аналіз структури та змісту формулювань та трактувань поняття „конкуренція” дозволяє зробити такі висновки: а) поняття „конкуренція”, запропоновані різними авторами, не повною мірою відповідає вимогам системності та комплексності, тобто вони характеризують тільки один із багатьох аспектів конкуренції, встановлених А. Смітом і самими авторами, кожний у своїй сфері дослідження; б) багатоманітність підходів до формулювання поняття: один автор під конкуренцією розуміє суперництво (боротьбу) фірм, тобто юридичних осіб, інший – суперництво фізичних осіб, третій – як наявність на ринку достатньої кількості продавців та покупців, четвертий – ситуацію, п'ятий – прагнення, шостий – процес і т. ін.; в) наведені поняття не охоплюють конкуренцію серед будь-яких соціальних, виробничих і біологічних систем; г) поняття не відображають конкуренцію як єдність статички та динаміки суперництва, виживання систем у зарання заданих чи невизначених умовах; д) поняття не пов'язані з законодавством.

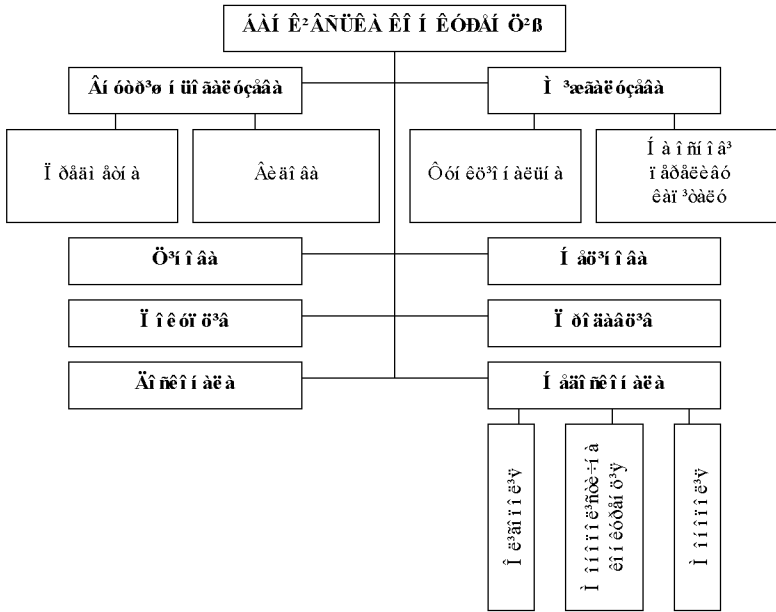
З урахуванням розглянутих зауважень та зважаючи на те, що „здатність виживати в конкурентному середовищі – це мистецтво приваблювати клієнта” [4, с. 24], пропонується розглядати конкуренцію як процес управління суб'єктом своїми конкурентними перевагами на конкретному ринку (території) для одержання перемоги чи досягнення інших цілей у боротьбі з конкурентами за задоволення об'єктивних чи суб'єктивних потреб у рамках законодавства або в природніх умовах.

У банківському секторі конкуренція розглядається як „... боротьба між суб'єктами господарювання на ринку, під час якої створюються відмінні конкурентні переваги власної установи та її продуктів, що зумовлюють залучення найпривабливіших споживчих сегментів” [3, с. 171]. Засобами конкуренції є банківські продукти, за допомогою яких банки-конкуренти намагаються завоювати визнання та залучити клієнтів. Об'єктом конкуренції у банківському секторі є потреби груп споживачів, які входять до цільового ринку (ринків), що обрали для себе

банки-суперники. Суб'єктами конкуренції виступають ті учасники ринку, які здатні задовольнити потреби цільових ринків і прагнуть це зробити, реалізуючи господарську діяльність на ринку. Традиційно, банки є суб'єктами фінансового ринку, що складається з: 1) ринку позичкових капіталів (банки виступають на ньому як покупці або продавці тимчасово вільних фінансових ресурсів); 2) ринку цінних паперів (купівля-продаж цінних паперів); 3) ринку валют і дорогоцінних металів.

Конкуренція в банківській сфері має певні специфічні риси, що визначають її особливе місце в теорії конкуренції та відрізняють її від конкуренції в інших галузях економіки. До таких особливостей належать: 1) розвиненість і різноманітність форм та видів конкуренції (див. рис. 1), а також високий рівень її інтенсивності; 2) суб'єктами конкуренції виступають не тільки банки, але й небанківські фінансово-кредитні інститути, а також нефінансові організації; 3) конкурентне середовище ринку банківських послуг становить численні сектори економіки, у кожному з яких банки можуть виступати в ролі як продавця, так і покупця; 4) внутрішньогалузева конкуренція в банківській сфері має здебільшого видовий характер, що пов'язано зі значним рівнем диференціації банківських послуг; 5) у більшості випадків банківські послуги не мають конкурентоспроможних небанківських замінників (субститутів), що визначає відносно низький рівень міжгалузевої конкуренції для банків; 6) відсутність у банківській сфері цілого ряду вхідних бар'єрів, характерних для інших галузей економіки (патентний захист тощо), а також відносно висока рентабельність і престижність банківського бізнесу зумовлюють значну інтенсивність конкуренції в цьому секторі економіки; 7) обмеженість можливостей використання методів цінової конкуренції визначає актуальність проблеми управління якістю послуг для банківської сфери.

Основними тенденціями банківської конкуренції на сучасному етапі її розвитку є: 1) універсализація банківської діяльності; 2) ліберализація державного регулювання банківської діяльності; 3) розширення регіональної та національної галузі діяльності фінансово-кредитних інститутів; 4) вихід на ринок банківських послуг небанківських установ і організацій; 5) посилення ролі нецінових методів конкуренції; 6) глобалізація та інтернаціоналізація фінансових ринків.

Рис. 1. Види банківської конкуренції

Вітчизняне законодавство регламентує перебіг конкуренції у різних сферах. Щодо банківської сфери, тут слід визначити такі основні нормативні акти, як Конституція України (с. 42), Закон України „Про захист економічної конкуренції”, Закон України „Про захист від недобросовісної конкуренції”, Закон України „Про банки і банківську діяльність”, Закон України „Про захист прав споживачів”. Зокрема, статтею 42 Конституції України визначено, що „... держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монополією на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція. Види і межі монополії визначаються законом. Держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів”. Законом України „Про захист від недобросовісної конкуренції” визначено, що недобросовісною конкуренцією є будь-які дії в конкуренції, що суперечать правилам, торговельним та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності. Закон України „Про банки і банківську діяльність” (статті 55, 56) також регла-

ментує умови конкурентної боротьби на ринку банківських послуг, але при цьому ставить у центр уваги не саму конкурентну боротьбу, а клієнта банку як об'єкт конкуренції.

Вагому роль у регулюванні конкуренції у всьому світі відіграють галузеві асоціації, об'єднання та спілки. Саме діяльність таких органів сприяє тому, що конкуренція переводиться із сфери суперництва та змагання у сферу співробітництва. Таким органом в Україні у банківській сфері є Асоціація українських банків (АУБ). Асоціація була створена в червні 1990 року (спочатку вона називалася Асоціація комерційних та кооперативних банків України). Пройшовши шлях становлення, асоціація стала впливовою професійною організацією в Україні, яка від самого моменту створення почала системно відстоювати інтереси своїх членів, налагоджувати взаємовигідні зв'язки з Верховною Радою, Кабінетом Міністрів, Національним банком, комерційними банками, створювати етичний клімат для ведення конкурентної боротьби на галузевому ринку. Зараз до складу АУБ входить 125 наявних в Україні комерційних банків, шість регіональних банківських союзів та низка фінансових організацій. Таким чином, конкуренція у банківському секторі має низку законодавчих та галузевих особливостей, які впливають на характер конкурентної боротьби.

Український ринок кредитних ресурсів і банківських послуг, який включає кредитний, депозитний, а також певною мірою ринок міжбанківських кредитів (депозитів), в останні роки розвивається доволі динамічно. На ньому діють чотири різні за своїми ваговими категоріями групи банків. Перша (найбільша) – системоутворюючі фінансово-кредитні установи, що мають розгалужену мережу філій і відділень. Щоправда, останнім часом спостерігається тенденція до поступової ліквідації філій (які мають власний баланс і код у системі Національного банку – так зване МФО) та створення більшої кількості дрібних безбалансових відділень (точок продажу). Друга група (великі банки) – також потужні фінансові установи, активи і пасиви яких перевищують 1 млрд. грн. Зазначені банки також, як правило, мають розгалужену мережу відділень. Банки третьої групи (їх умовно можна назвати середніми) – справді є середніми за українськими мірками. Кількість відділень у цих банків обмежена. Нарешті, малі банки, що входять до четвертої групи, як правило, майже не мають підпорядкованих відділень та іноді обслуговують переважно власні підприємства-засновники (саме тому злі язики називають деякі із цих банків кишеньковими). Можливості залучення додаткових клієнтів і ресурсів у

таких фінансово-кредитних установ обмежені.

Із різних причин і ресурси, й активи розподілені в межах чотирьох груп банків нерівномірно, що відображено в таблицях 1-2.

Таблиця 1.

Частка ринку за кредитами та коштами юридичних осіб станом на 01.10.2007 р. *

Групи банків	Кількість банків	Кредити		Кошти	
		Сума, млн.грн.	Частка ринку, %	Сума, млн. грн.	Частка ринку, %
I група	15	146544	60,59	78852	56,60
II група	18	50052	20,69	31164	22,37
III група	25	18493	7,65	11608	8,33
IV група	115	26787	11,07	17683	12,69
Разом	173	241876	100,00	139307	100,00

*складено автором на основі даних [7; 8]

Як бачимо, на 15 банків першої групи припадає близько 60 % кредитів та коштів юридичних осіб (див. табл. 1) і близько 70 % кредитів та коштів населення (див. табл. 2).

Таблиця 2.

Частка ринку за кредитами та коштами фізичних осіб станом на 01.10.2007 р. *

Групи банків	Кількість банків	Кредити		Кошти	
		Сума, млн.грн.	Частка ринку, %	Сума, млн. грн.	Частка ринку, %
I група	15	91012	71,12	96657	67,56
II група	18	16470	12,87	21109	14,75
III група	25	10281	8,03	11414	7,98
IV група	115	10207	7,98	13885	9,71
Разом	173	127970	100,00	143065	100,00

*складено автором на основі даних [7; 8]

Натомість частка ринку 115 банків четвертої групи за різними позиціями становить лише 8-12 %. На перший погляд, „... такий стан функціонування ринку кредитних ресурсів можна було б охарактеризувати як монопольний” [2, с. 5]. Насправді

це питання є, принаймні, дискусійним. В Україні, незважаючи на існування суттєвих диспропорцій між кількісним і якісним складом окремих груп комерційних банків, велика кількість (майже 200) суб'єктів ринку кредитних ресурсів і банківських послуг пропонує стандартизовану однорідну продукцію (кредити, депозити, різноманітні банківські послуги), тому споживачу практично однаково, в кого з них її купувати за певної ціни. Крім того, кожен окремий ринковий суб'єкт пропонує такий обсяг товару, що його збільшення чи зменшення практично не впливає на загальний обсяг пропозиції, а отже, – й на ціни. Тому, спираючись на наявність цих двох ознак, ринок кредитних ресурсів і банківських послуг України можна також зарахувати до моделі вільної конкуренції.

Зарахування реальних ринків до теоретично обґрунтованих моделей ринків (ринок чистої конкуренції, ринок монополістичної конкуренції, олігополія та чиста монополія) є одним із найбільш складних питань мікроекономіки, бо на кон'юнктуру ринків перманентно впливають різноманітні економічні та соціально-політичні чинники. Нині, на думку В. Сухотепого, „... в нашій країні почали створюватися умови для формування олігопольної банківської галузі” [9, с. 19]. Справді, розвиток нових видів банківських послуг, зокрема карткового бізнесу, який стає конкурентним і прибутковим лише за емісії доволі значної кількості карток, і, особливо, створенні розгалуженої мережі банкоматів, додає ринку банківських послуг властивостей олігополістичного ринку. За 17 років існування банківська система України з галузі з рівними для всіх можливостями трансформувалася в галузь, у якій достатньо високу ефективність і стабільність мають лише банки з власним капіталом не менше 240-280 млн. грн. Сьогодні банки працюють у надкоротких часових інтервалах, одночасно на багатьох фінансових ринках, із різними фінансовими інструментами, враховуючи при цьому особливості національного законодавства та рівень економічного розвитку країни. За таких умов „... єдиний вихід для малих і середніх банків щодо ефективної організації бізнесу – підвищення рівня концентрації капіталу, передусім на основі злиття і поглинання банків” [1, с. 28]. Якщо в найближчі рік-два акціонери багатьох банківських установ, а також законодавці не вживуть певних заходів щодо цивілізованого укрупнення, то „... цілком імовірний крах значної кількості малих банків” [5, с. 41]. Тому, на нашу думку, в Україні мало б бути не 198 банки, як сьогодні, а приблизно 65-70.

Таким чином, банківська сфера економіки в усьому світі переживає суттєві зміни, які характеризуються глобалізацією

фінансових ринків, дерегулюванням, збільшенням у комерційних банків асортименту небанківських продуктів, впровадженням сучасних інформаційних технологій в управління банками, консолідацією чи скороченням кількості банків. У результаті аналізу найбільш загальних особливостей і тенденцій сучасного етапу розвитку банківської конкуренції в Україні можна зробити висновок про посилення, підвищення її інтенсивності, а також про наявність у ринку кредитних ресурсів і банківських послуг характерних властивостей ринку досконалої конкуренції у поєднанні з окремими елементами олігополістичної конкуренції. Розвиток конкуренції в українській економіці в цілому, і, зокрема, в її банківському секторі, є закономірним процесом, що стосується інтересів не лише виробників і споживачів банківських послуг, але й усього суспільства. Конкуренція прямо впливає на рівновагу на банківському ринку, і тим самим на стабільність банківської системи та всієї грошово-кредитної сфери, досягнення яких є одним із пріоритетних напрямів сучасного етапу розвитку ринкової економіки України.

Література

1. Герасименко В. Концентрація банківського капіталу і методи оцінки її рівня // Вісник НБУ, 2007. – № 4.
2. Гладких Д. Ринкова позиція банків в умовах вільної конкуренції // Вісник НБУ, 2007. – № 9.
3. Дубовик О.В., Бойко С.М., Вознюк М.А., Гірченко Т.Д. Маркетинг у банку: Навчальний посібник. – 2-ге вид. – К.: Алерта, 2007. – 275 с.
4. Корнієнко Т. Оцінка збалансованості процентних операцій при аналізі прибутковості комерційного банку // Вісник НБУ. – 2000. – № 11.
5. Папуша А. Глобалізація у банківській сфері: Нотатки з конференції // Вісник НБУ, 2007. – № 7.
6. Рубин Ю.Б. Теория и практика предпринимательской конкуренции: учеб. – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Маркет ДС, 2007. – 608 с.
7. Структура активів банків України за станом на 01.10.2007 р. // Вісник НБУ. – 2007. – № 12.
8. Структура зобов'язань банків України за станом на 01.10.2007 р. // Вісник НБУ. – 2007. – № 12.
9. Сухотеплий В. Аналіз динаміки структури банківської галузі України за період 1999-2006 рр. // Вісник НБУ, 2007. – № 10.
10. Фатхутдинов Р.А. Стратегическая конкурентоспособность: Учебник / Р.А. Фатхутдинов. – М.: ЗАО „Издательство „Экономика”, 2005. – 504 с.